

GODNOŚĆ PRACOWNIKA I PRACY W ŚWIELE ENCYKLIKI *LAUDATO SI'* PAPIEŻA FRANCISZKA

Słowa kluczowe: Laudato si', nauka społeczna Kościoła, praca, pracownik

Keywords: Laudato si', catholic social teaching, work, worker

Schlüsselwörter: Laudato si', Soziallehre der Kirche, Arbeit, Arbeitnehmer

Praca ma niezwykle znaczenie dla każdego człowieka, społeczeństw ludzkich, dla miejsca ich zamieszkania, a szerzej – dla całej naszej planety, jej trwania oraz pomyślnego rozwoju. Podejmowanie wysiłku na rzecz budowania pokoju, sprawiedliwości społecznej i podnoszenia standardów pracy pozostaje aktualnym zadaniem. Co więcej, w zmiennych okolicznościach pojawiły się nowe kwestie związane m.in. z bezrobociem, wykorzystywaniem pracowników, przemieszczaniem się ludności, pracą niewolniczą czy niesprawiedliwym wynagrodzeniem za pracę.

Jednocześnie trzeba zauważyć, że dochodzą do tego jeszcze kwestie środowiska wykonywanej pracy, wykorzystywanie środowiska naturalnego wraz z wdrażaniem czasem wątpliwych nowych technologii, także wątpliwości co do metody i praktyki ich stosowania. Jednak każdy „rozwój (...) nie ogranicza się jedynie do postępu gospodarczego. Aby był prawdziwy, powinien on być zupełny, to znaczy winien przyczynić się do rozwoju każdego człowieka i całego człowieka”¹. Prezentowany artykuł jest próbą ukazania godności pracownika i pracy w świetle encykliki papieża Franciszka *Laudato si'*².

* Bp prof. dr hab. Andrzej F. Dziuba – Wydział Teologiczny UKSW w Warszawie, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3845-5364>, e-mail: senior@lowicka.eu.

¹ Paweł VI, Encyklika *Populorum progressio*, Città del Vaticano 1967, nr 14. Por. M. Wyrostkiewicz, *Ekologia ludzka. Osoba i jej środowisko z perspektywy teologiczno-moralnej*, Lublin 2007, s. 74–76.

² Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, Città del Vaticano 2015.

1. PRACA I OSOBA

Praca nie jest tylko zwyczajną aktywnością, którą wykonuje człowiek jako znak wdzięczności za otrzymane dobra. Nie jest to wyrachowane czynienie czegoś za coś komu innemu. Jest ona najpierw i chyba przede wszystkim, jak wskazuje na to papież Franciszek, „koniecznością, częścią sensu życia na tej ziemi, sposobem dojrzewiania, ludzkiego rozwoju i osobistego spełnienia”³. Jednak praca ma także charakter podmiotowy. Jest ona bowiem wyrazem naszego stawania się na Boży obraz i Boże podobieństwo (por. Rdz 1,17) i czynienia sobie świata poddanym (por. Rdz 1,18)⁴. Przecież „jesteśmy powołani do pracy od chwili naszego stworzenia”⁵.

Praca jest szczególnie ważna w realizacji i rozwoju osoby, a z drugiej strony ma znaczenie fundamentalne dla rozwoju społecznego, tak we wspólnotach samorządowych, a więc małych ojczyznach, jak i w wielkiej ojczyźnie⁶. Dlatego „dziś bardziej niż kiedykolwiek pracować znaczy pracować z innymi i pracować dla innych: znaczy robić coś dla kogoś”⁷. Każdego dnia ogromne rzesze mieszkańców całego globu ziemskiego pracują, jednocześnie zazwyczaj współpracują z innymi dla wspólnego rozwoju poprzez pracę, a więc aktywność fizyczną i intelektualną, w wielu miastach i wiejskich wspólnotach, z pomocą prostych czy czasem bardzo wyrafinowanych narzędzi. Wszyscy konkretnie i twórczo podejmują miłość bliźniego dla promocji dobra wspólnego, a chciałoby się, aby dla rozwoju cywilizacji miłości⁸.

Ludzkie powołanie do pracy jest także bardzo mocno powiązane z drogą, na której występuje interakcja z naszym środowiskiem i szeroką naturą. „Lekceważenie współzależnych relacji i równowagi, które sam Bóg ustanowił pomiędzy rzeczywistościami stworzonymi, jest obrazą Stwórcy, zamachem na zróżnicowanie biologiczne

³ Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, nr 128.

⁴ „Przypomnijmy, że zgodnie z biblijnym opisem stworzenia Bóg umieścił człowieka w dopiero co stworzonym ogrodzie (por. Rdz 2,15) nie tylko, by zatroszczył się o to, co istnieje (pielęgnował to), ale aby w nim pracował (uprawiał go), tak by przynosił on owoce” (Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, nr 124).

⁵ Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, nr 128.

⁶ „Praca gwarantuje godność i wolność człowiekowi i stanowi prawdopodobnie najistotniejszy klucz do całej kwestii społecznej” (*Aparecida. V Ogólna Konferencja Episkopatów Ameryki Łacińskiej i Karaibów. Dokument końcowy. Jesteśmy uczniami i misjonarzami Jezusa Chrystusa, aby nasze narody miały w Nim życie*, Gubin 2014, nr 120). Por. Jan Paweł II, Encyklika *Laborem exercens*, Città del Vaticano 1981, nr 3.

⁷ Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus annus*, Città del Vaticano 1991, nr 31. Por. Franciszek, *Carta a los participantes en la Conferencia Internacional „De la Populorum Progressio a la Laudato si'”*, Aula Nueva del Sínodo, 23–24 de noviembre de 2017, 24.11.2017, „Bollettino Sala Stampa della Santa Sede”; Papińska Rada Iustitia et Pax, *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, Kielce 2005, nr 273.

⁸ „Miłość pełna drobnych gestów wzajemnej troski ma także wymiar obywatelski i polityczny, a przejawia się we wszystkich działaniach, które starają się budować lepszy świat. Umiłowanie społeczeństwa i zaangażowanie na rzecz wspólnego dobra są doskonałą formą miłości, która nie tylko wpływa na relacje między ludźmi, ale «w skali makro: na stosunki społeczne, ekonomiczne i polityczne»” (Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, nr 231). Por. Benedykt XVI, Encyklika *Deus caritas est*, Città del Vaticano 2009, nr 2.

i ostatecznie na życie”⁹. Zatem człowiek, „któremu Bóg powierzył stworzenie, musi je kontemplować, troszczyć się o nie i używać go, szanując zawsze porządek nadany mu przez Stwórcę”¹⁰.

Człowiek jest powołany do pracy dla ochrony ogrodu świata, ogrodu Eden (por. Rdz 2,15). To znaczy ma roztropnie uprawiać ziemię, aby służyła ludzkim potrzebom, bez jednoczesnego pomniejszania troski o zadane zatroskanie o Boże stworzenie, co więcej – także do stawiania w jego obronie¹¹. Zatem teksty biblijne „zachęcają nas (...) do uprawiania i doglądania” ogrodu świata (por. Rdz 2,15). Podczas gdy „«uprawianie» oznacza oranie i kultywowanie, to «doglądanie» oznacza chronienie, strzeżenie, zachowanie, bronienie, czuwanie. Pociąga to za sobą relację odpowiedzialnej wzajemności między człowiekiem a naturą”¹².

Ze względu na wartość pracy oczywiste jest, że „zgodnie z biblijnym opisem stworzenia Bóg umieścił człowieka w dopiero co stworzonym ogrodzie (por. Rdz 2,15) nie tylko, by zatroszczył się o to, co istnieje (pielęgnował go), ale by przynosił on owoce. W ten sposób robotnicy i rzemieślnicy «podtrzymują odwieczne stworzenie» (Syr 38,34)”. W istocie ludzka interwencja, która zapewnia roztropny rozwój stworzenia, jest najbardziej adekwatną formą zatroszczenia się o nie, ponieważ zakłada przyjęcie postawy narzędzia Boga, aby pomagać w wyłanianiu się potencjalności, jakie On sam wypisał w rzeczach: „Pan stworzył z ziemi lekarstwa, a człowiek mądry nie będzie nimi gardził (Syr 38,4)”¹³. Zatem praca jest drogą do rozwoju, ale tylko wówczas, gdy służy integralnemu rozwojowi, który przynosi dobro całemu ekosystemowi życia: tak indywidualnie poszczególnym osobom, jak i społecznościom oraz całej planecie oraz w nierozdzielnych jeszcze sferach ją otaczających.

W tak humanistycznej i integralnej wizji praca nie może być rozumiana tylko jako towar czy zwyczajne narzędzie w łańcuszku produkcyjnym dóbr i usług¹⁴. Wydaje się bowiem, że od kiedy została ona rozeznana jako fundament ludzkiego rozwoju, ma priorytet nad wszystkimi innymi czynnikami produkcji, także włączając kapitał. Można powiedzieć, że „praca ze względu na swój podmiotowy czy też osobowy charakter przewyższa każdy inny czynnik produkcji: zasada ta obowiązuje przede wszystkim w odniesieniu do kapitału”¹⁵.

⁹ *Aparecida. V Ogólna Konferencja Episkopatów Ameryki Łacińskiej i Karaibów. Dokument końcowy*, nr 125.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Por. KDK 34; Jan Paweł II, Encyklika *Laborem exercens*, nr 25; Papieska Rada Iustitia et Pax, *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, nr 255.

¹² Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, nr 67; por. Papieska Rada Iustitia et Pax, *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, nr 326, 451; G. von Rad, *Genesi. La storia delle origini*, Brescia 1993, s. 98–118; C. Westermann, *Genesi*, Monferrato 1989, s. 27–41.

¹³ Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, nr 124.

¹⁴ „Błąd kapitalizmu pierwotnego może powtórzyć się wszędzie tam, gdzie człowiek zostaje potraktowany poniekąd na równi z całym zespołem materialnych środków produkcji, jako narzędzie, a nie – jak to odpowiada właściwej godności jego pracy – jako podmiot i sprawca, a przez to samo także jako właściwy cel całego procesu produkcji” (Jan Paweł II, Encyklika *Laborem exercens*, nr 7).

¹⁵ Papieska Rada Iustitia et Pax, *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, nr 276. Por. Franciszek, *Carta a los participantes en la Conferencia Internacional „De la Populorum Progressio a la Laudato si'”*.

W tym kontekście szczególnie wyraźnie jawi się etyczny imperatyw ku obronie miejsc pracy, a więc m.in. pytanie o prawo do zatrudnienia. Dlatego, mając na względzie „godność każdej osoby ludzkiej oraz dobro wspólne (...) naprzykrzamy się, gdy mówimy o obronie miejsc pracy”¹⁶. Jednocześnie „wzrost równowagi wymaga czegoś więcej niż wzrostu gospodarczego, chociaż go zakłada: wymaga (...) stwarzania miejsc pracy”¹⁷. Z drugiej strony „ekonomia nie może już dłużej uciekać się do środków będących nową trucizną, gdy pragnie się powiększyć dochody, redukując rynek pracy i powiększając w ten sposób liczbę nowych wykluczonych”¹⁸. Chodzi także o to, „by rządzący i władza finansowa podnieśli wzrok i poszerzyli swoje perspektywy, by postarali się, aby godna praca, oświata i opieka zdrowotna były dostępne dla wszystkich obywateli”¹⁹.

2. WSPÓLNOTOWOŚĆ PRACY

Niekiedy można zauważyć, że wiele faktów wskazuje, iż praca może być jakąś przeszkodą w pełnym rozwoju osobowościowym. Nie służy w dążeniu i zachowaniu Bożych oczekiwań ze strony istot stworzonych oraz odkupionych. Dotyczy to szczególnie pytań o godność pracy i pracownika. Przecież działalność ta ostatecznie ma na celu doskonalenie człowieka i świata²⁰. „Praca ludzka ma swoją wartość etyczną, która wprost i bezpośrednio pozostaje związana z faktem, iż ten, kto ją spełnia, jest osobą, jest świadomym i wolnym, czyli stanowiącym o sobie podmiotem”²¹.

Mając to na względzie, należy zadać sobie także pytania o podejmowanie lub niepodejmowanie określonego rodzaju pracy oraz o całość jej spełniania przy uwzględnieniu wielorakich uwarunkowań. Także sukces osiągnięty drogą niemoralną przekreśla wartość pracy²². Ważne jest uwzględnianie wszystkich czynników wpływających na techniczny, ekonomiczny i społeczny wymiar pracy w świecie współczesnym²³. To generuje także pytania o tworzenie i promowanie określonych rodzajów pracy, zwłaszcza w kontekście lokalnego zapotrzebowania²⁴.

To jest oczywiście skomplikowane zagadnienie, a często niestety poddane manipulacjom. W dzisiejszym jednoczącym się świecie odpowiedź na kompleksowe zagadnienie pracy wymaga gruntownych i interdyscyplinarnych analiz. Jawi się także

¹⁶ Franciszek, Adhortacja apostołska *Evangelii gaudium*, Città del Vaticano 2013, nr 203.

¹⁷ Tamże, nr 204.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże, nr 205. Por. Franciszek, *Carta a los participantes en la Conferencia Internacional „De la Populorum Progressio a la Laudato si”*.

²⁰ Por. Jan Paweł II, Encyklika *Laborem exercens*, nr 9, 15.

²¹ Tamże, nr 6.

²² Por. tamże, nr 15.

²³ Por. tamże, nr 4–5.

²⁴ „Przedsiębiorczość, będąca szlachetnym powołaniem zmierzającym do wytwarzania bogactwa i udoskonalania świata dla wszystkich, może być bardzo owocnym sposobem promowania regionu, w którym zlokalizowane są jej działania, zwłaszcza jeśli przyjmuje, że tworzenie miejsc pracy jest nieuniknioną częścią jej służby na rzecz dobra wspólnego” (Franciszek, Encyklika *Laudato si*, nr 129).

problem redefinicji pracy w świetle nowych wyzwań społeczno-ekonomicznych i rzeczywistości politycznych, szczególnie tych, które przybierają wieloraką postać biedy czy ubóstwa. Jednak ciągle aktualna pozostaje konieczność troski o ubogich dnia dzisiejszego i przypomnienia o „opcji preferencyjnej na rzecz ubogich”²⁵.

Jakże błędny jest model rozwoju ekonomicznego oparty tylko na materialnych wymiarach osoby. Kolejnym elementem błędu antropologicznego w tej sferze jest przedkładanie jednokierunkowych zysków jednych z jednoczesnym wykluczeniem drugich. Tutaj także, stosunkowo często, dochodzi jeszcze szkodliwa działalność na rzecz środowiska naturalnego. Zatem „niezbędne się staje stworzenie systemu normatywnego, zawierającego nienaruszalne ograniczenia i zapewniającego ochronę ekosystemów, zanim nowe formy władzy pochodzące z paradygmatu techniczno-ekonomicznego doprowadzą do zniszczenia nie tylko polityki, ale także wolności i sprawiedliwości”²⁶. Ostatecznie jednak zło w przestrzeni społecznej pochodzi z serca człowieka, a nie tylko z okoliczności zewnętrznych²⁷. Jednak grzech społeczny to pojęcie analogiczne, albowiem za grzech są zawsze odpowiedzialne konkretne osoby²⁸.

Nowe kursy i trendy cywilizacyjne wspierające rozwój ekonomiczny wymagają, aby widzieć osobę i pracę w centrum całego rozwoju. Konieczne są także starania o integralność wpisania pracy w całość kształtu realiów środowiskowych. Łatwo można zauważyć, iż wszystkie te elementy są wewnętrznie powiązane, a niekiedy nawet współzależne. „Wszystko jest ze sobą powiązane. Dlatego konieczne jest połączenie troski o środowisko ze szczerą miłością do człowieka i z ciągłym zaangażowaniem wobec problemów społecznych”²⁹.

Stąd potrzebne jest pilne poszukiwanie pełni zrozumienia tych wielopłaszczyznowych fenomenów cywilizacyjnych współczesności, odnoszących się do pracy i pracowników. Właściwe zrozumienie często ułatwia podejmowanie stosownych działań, przy czym pamiętać należy, że „wszystko jest ze sobą połączone. Jeśli człowiek ogłasza siebie jako niezależnego od rzeczywistości i staje się władcą absolutnym, kruszy się sama podstawa jego istnienia, ponieważ «zamiast pełnić rolę współpracownika Boga w dziele stworzenia, człowiek zajmuje Jego miejsce i w końcu prowokuje bunt natury»”³⁰. Przecież przez pracę człowiek włącza się w dzieło Boga Stwórcy, zaproszony przez Niego do „władarstwa” nad całym stworzonym światem (por. Rdz 1,28)³¹.

²⁵ Por. Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, nr 156–162; L. Sandonà, *Ecologia umana*, Padova 2015, s. 107–109.

²⁶ Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, nr 53.

²⁷ Por. J.M. Bergoglio, *Zepsucie i grzech*, tłum. L. Wrona, Kraków 2013, s. 18; A. Spadaro, *Od Benedykta XVI do Franciszka. Kronika przełomu pontyfikatów*, tłum. P. Borkowski, Warszawa 2014, s. 74–76.

²⁸ „Grzech społeczny jest owocem, nagromadzeniem i zbiorem wielu grzechów osobistych (...). Sytuacja – a więc także instytucja, struktura, społeczeństwo – nie jest sama przez się podmiotem aktów moralnych, dlatego nie może być sama w sobie dobra i zła. Na dnie każdej sytuacji grzechu znajdują się zawsze osoby, które grzech popełniają” (Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska Reconciliatio et paenitentia*, Città del Vaticano 1984, nr 16).

²⁹ Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, nr 53.

³⁰ Tamże, nr 117. Por. Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus annus*, nr 37.

³¹ Por. Jan Paweł II, Encyklika *Laborem exercens*, nr 25.

Zatem pilnie potrzeba wyrobić w sobie oraz w innych generalne „przekonanie, że wszystko na świecie jest ściśle ze sobą powiązane”³².

Realizm wspólnoty ziemi winien wyzwalać coraz pełniejsze zrozumienie realizmu osobowego każdej istoty ludzkiej. „Wszystko jest ze sobą powiązane. (...) Tak jak są ze sobą powiązane różne składniki planety – fizyczne, chemiczne i biologiczne – tak też gatunki żyjące stanowią pewną sieć, którą nieustannie rozpoznajemy i uczymy się rozumieć”³³. Faktycznie „wszystko jest połączone, a to nas zachęca do dojrzwania w duchowości globalnej solidarności, która emanuje z tajemnicy Trójcy Świętej”³⁴.

Praca ludzka, będąc służbą człowiekowi, wkładem w rozwój samego siebie i w dobro wspólne, staje się także konkretną aplikacją przykazania miłości bliźniego, może kształtować wspólnotę ludzi solidarnych i być jedną z podstawowych płaszczyzn ewangelizacji we współczesnym świecie³⁵. Do tego dochodzi jeszcze kultura, która polega na tym, że „człowiek wykorzystuje coś, co już istnieje i czemu on nadaje formę i znaczenie. Taki sposób działania jest właściwy człowiekowi jako obrazowi Boga”³⁶.

3. WKŁAD PIERWSZEGO POTRÓJNEGO T

Ciekawym wkładem w tę integralną dyskusję o problemach godności pracownika i samej pracy jest, zaproponowane przez niektóre ruchy społeczne czy związki zawodowe, potrójne T: *tierra, techo, trabajo*, a więc (z hiszpańskiego) ziemia, dach, praca³⁷. Jest to odrzucenie systemów ekonomicznego rozwoju, które popychają ludzi do bezrobocia, bezdomności i emigracji³⁸. „Dziś zarówno wierzący, jak i niewierzący są zgodni, że ziemia jest zasadniczo wspólnym dziedzictwem, którego owoce powinny służyć wszystkim”³⁹. Dlatego godna propagowania jest wdzięczność za „szacunek dla przyrody i za miłość do matki ziemi, jako źródła pożywienia, wspólnego domu i ołtarza ludzkiego dzielenia się”⁴⁰. Zatem „nie jest zgodne z planem Bożym, by rozporządzać tym darem tak, że z jego dobrodziejstw korzystałoby jedynie nieliczni”⁴¹.

³² Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, nr 16.

³³ Tamże, nr 138.

³⁴ Tamże, nr 240. Por. Franciszek, *Carta a los participantes en la Conferencia Internacional „De la Populorum Progressio a la Laudato si'”*.

³⁵ Por. Jan Paweł II, Encyklika *Laborem exercens*, nr 9–10.

³⁶ Jan Paweł II, *List do artystów*, Città del Vaticano 1999, s. 1.

³⁷ Por. Franciszek, *Discurso a los participantes en el encuentro mundial de movimientos populares*, Aula Pablo VI, 5.11.2016, „Bollettino Sala Stampa della Santa Sede”.

³⁸ „Zachęta do poszukiwania innych sposobów rozumienia ekonomii i postępu, potrzeba otwartej i szczerzej dyskusji, poważna odpowiedzialność polityki międzynarodowej i lokalnej, kultura odrzucenia oraz propozycja nowego stylu życia. Kwestie te nigdy nie będą zamknięte i zaniechane, ale wręcz nieustannie podejmowane i ubogacane” (Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, nr 16).

³⁹ Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, nr 93. Por. Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus annus*, nr 31; Jan Paweł II, Encyklika *Sollicitudo rei socialis*, Città del Vaticano 1987, nr 33.

⁴⁰ *Aparecida. V Ogólna Konferencja Episkopatów Ameryki Łacińskiej i Karaibów. Dokument końcowy*, nr 472.

⁴¹ Jan Paweł II, *Ziemia jest darem Boga dla wszystkich ludzi. Homilia podczas Mszy św. w Recife – do pracujących na roli, 7.07.1980*, w: Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, red. E. Weron, A. Jaroch, t. III, 2, 1980, Poznań–Warszawa 1987, nr 4.

Owa globalność prowadzi do opinii: „W tym kontekście, obok znaczenia małych codziennych gestów, miłość społeczna skłania nas do myślenia o wielkich strategiach, które skutecznie powstrzymałyby degradację środowiska i zachęciły do «kultury troski», przenikającej całe społeczeństwo»⁴². Tych problemów nie można sprowadzić do wymiaru strat i zysków finansowych. Trzeba je widzieć szerzej, również w kategoriach nadprzyrodzonych⁴³. Człowiek bowiem został odkupiony wraz ze światem (por. Ef 1,10; Rz 8,19-21)⁴⁴. Tutaj staje także „nasza uciskana i zdewastowana ziemia, która «jęczy i wzdycha w bólach rodzenia» (Rz 8,22). Zapominamy, że my sami jesteśmy z prochu ziemi (por. Rdz 2,7)»⁴⁵.

To przeznaczenie ziemskich dóbr dla wszystkich mocno akcentuje Sobór Watykański II: „Bóg przeznaczył ziemię wraz ze wszystkim, co się na niej znajduje, na użytek wszystkich ludzi i narodów, dlatego też dobra stworzone powinny w słusznej mierze docierać do wszystkich; przewodniczy temu sprawiedliwość, a miłość jej towarzyszy»⁴⁶. Zasada ta wymaga specjalnego zastosowania do właścicieli ziemskich, tak na wsi, jak i na terenach miejskich. Winno być tutaj, za pomocą prawnych procedur i w konsekwencji odpowiednich uregulowań, zagwarantowane „ich wykorzystanie zgodnie z kryteriami sprawiedliwości, słuszności i poszanowania praw człowieka»⁴⁷.

W tej materii kryterium sprawiedliwości jest zastosowaniem zasady par excellence powszechnego przeznaczenia dóbr ziemskich, przy czym prawo to odnosi się do każdej osoby ludzkiej⁴⁸. „Podporządkowanie dóbr jest zatem uniwersalnym prawem jej użytkowania, jest «złotą regułą» zachowań społecznych oraz «pierwszą zasadą całego porządku społeczno-etycznego». Tradycja chrześcijańska nigdy nie uznała prawa do własności prywatnej za absolutne i nienaruszalne i podkreślała społeczną funkcję wszelkiej formy własności prywatnej»⁴⁹.

Coraz głębsza świadomość wielorakich zależności między pracą a środowiskiem zmusza człowieka do ponownego przemyślenia różnych zadań, które winny być szczególnie promowane, wręcz premiiowane w przyszłości. Ich stosowanie staje się swoistym testem na wiarygodność wypowiedzianych deklaracji. Oczywiście trzeba

⁴² Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, nr 321. Por. J.M. Lipniak, „*W trosce o wspólny dom*”. *Ekologiczny aspekt pontyfikatu papieża Franciszka*, w: *Dlaczego ekologia? W kręgu encykliki „Laudato si'”*, red. T. Reroń, A. Szafuński, Wrocław 2016, s. 13–144.

⁴³ Por. S. Urbański, *Ekoteologia duchowości a ochrona środowiska*, w: *Humanistyczny profil ochrony środowiska*, red. A. Abdank-Kozubski, J.W. Czartoszewski, Warszawa 2003, s. 236.

⁴⁴ Por. B. Sesboué, *Pédagogie du Christ. Éléments de christologie fondamentale*, Paris–Montréal 1977, s. 59–67.

⁴⁵ Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, nr 2.

⁴⁶ KDK 69. Por. Franciszek, *Carta a los participantes en la Conferencia Internacional „De la Populorum Progressio a la Laudato si'”*; H.D. Wendland, *Etica del Nuovo Testamento*, Brescia 1975, s. 42–46; T. Koch, *Gesellschaft und Reich Gottes*, w: *Christlicher Glaube in moderner Gesellschaft*, red. F. Böckle, F.X. Kaufmann, K. Rahner, B. Welte, t. 28, Freiburg–Basel–Wien 1982, s. 5–60.

⁴⁷ Papińska Rada Iustitia et Pax, *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, nr 283.

⁴⁸ Por. Jan Paweł II, Encyklika *Laborem exercens*, nr 14; Jan Paweł II, *Mieć odwagę proroków i ewangeliczną roztropność pasterzy. Przemówienie na otwarcie Trzeciej Konferencji Episkopatu Ameryki Łacińskiej. Puebla, 28.01.1979*, w: Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, red. E. Weron, A. Jarocho, t. II, 1, 1979, Poznań 1990, s. 91–94.

⁴⁹ Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, nr 93.

jednocześnie dostrzegać uwarunkowania miejsca i przestrzeni. Pytać o przenoszenie testowanych działań w inne miejsca. Szczególnym zjawiskiem, które wymaga powszechnej kontroli, jest np. zanieczyszczające środowisko składowanie paliw poprzemysłowych.

Współcześnie konieczne jest przejście od obecnego modelu źródeł energii do źródeł odnawialnych, gdyż to będzie m.in. realnym wyrazem autentycznej troski o naszą matkę Ziemię, bez tego zaś niemożliwa jest praca⁵⁰. „Wiemy, że technologia oparta na spalaniu silnie zanieczyszczających paliw kopalnych, zwłaszcza węgla, ale także ropy naftowej, a w mniejszym stopniu gazu, powinna być stopniowo zastąpiona”⁵¹.

Z drugiej strony byłoby jednak nieuczciwe dokonanie tego przejścia energetycznego za cenę pomniejszenia wydatków dla potrzebujących. Przecież właściwie rozumiana ekologia środowiskowa „oparta jest na Ewangelii sprawiedliwości, solidarności i powszechnego przeznaczenia dóbr, która także przezwycięża logikę utylitarną i indywidualistyczną niezdolną do podporządkowania sił ekonomicznych i technologicznych kryteriom etycznym”⁵².

Nigdy nie można występować przeciwko pracy i dachowi potrzebujących. Zwłaszcza w przypadku ich dóbr ziemskich nie może dochodzić do form przemocy wobec samych pracowników czy ich rodzin, ponieważ promując i broniąc pracy, należy brać pod uwagę relacje między ziemią, dachem i pracą⁵³. To swoiste symbole, obrazowe syntezy respektowania godności człowieka, jego pracy oraz jej owoców.

4. WKŁAD DRUGIEGO POTRÓJNEGO T

Innym wkładem w zrozumienie reakcji na bieżące zadania związane z pracą i pracownikami jest drugi układ potrójnego T w języku angielskim: *tradition, time, technology*, a więc tradycja, czas i technologia⁵⁴.

Słowo tradycja ma pochodzenie z języka łacińskiego: *tradere* w szerokim sensie oznacza przekazywać innym, donosić, przenosić, szczególnie następnym pokoleniom. Na polu pracy jednak istnieje nie tylko potrzeba przekazywania zdobytych technologii, najnowszych osiągnięć (know-how), ale także doświadczeń, wizji i nadziei. Międzypokoleniowa dynamika pracy jest fundamentem w tym momencie historii ludzkości.

⁵⁰ „Mimo iż bardziej docenia się naturę, wyraźnie obserwujemy, na jak wiele sposobów człowiek zagraża, a nawet niszczy swój «habitant». «Siostra nasza, matka ziemia» jest naszym wspólnym dobrem i miejscem przymierza Boga z ludźmi i z całym stworzeniem” (*Aparecida. V Ogólna Konferencja Episkopatów Ameryki Łacińskiej i Karaibów. Dokument końcowy*, nr 125). Por. Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, nr 92.

⁵¹ Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, nr 165.

⁵² *Aparecida. V Ogólna Konferencja Episkopatów Ameryki Łacińskiej i Karaibów. Dokument końcowy*, nr 474.

⁵³ Por. Franciszek, *Carta a los participantes en la Conferencia Internacional „De la Populorum Progressio a la Laudato si'”*.

⁵⁴ Por. Franciszek, *Defend the dignity of workers and of work*, Aula Nueva del Sinodo, 24.11.2017, „Bollettino Sala Stampa della Santa Sede”. We wcześniej przywołanych wypowiedziach występuje jeszcze inne, nieco zmienione potrójne T: *trabajo, tiempo, tecnologia*. Zob. Franciszek, *Discurso a los participantes en el encuentro mundial de movimientos populares*; Franciszek, *Carta a los participantes en la Conferencia Internacional „De la Populorum Progressio a la Laudato si'”*.

Właśnie dziś wydaje się szczególnie niezbędne twórcze połączenie doświadczeń mądrości z dynamiczną pasją we wspólnej misji dla każdej osoby ludzkiej, rodzin, całej ludzkości i dla naszego wspólnego, ziemskiego domu⁵⁵.

W określeniu czas poznaje się, że „nieustannie wzrastająca szybkość przemian ludzkości i naszej planety łączy się dziś z intensyfikacją rytmu życia i pracy, w tym, co po hiszpańsku niektórzy nazywają *rapidación* (przyspieszenie)”⁵⁶. Jednocześnie jednak obserwuje się, że „dołącza się do tego problem, iż cele tych szybkich i ciągłych zmian niekoniecznie są zorientowane na dobro wspólne i ludzki rozwój, zrównoważony i integralny”⁵⁷.

Współcześnie trzeba jakby zatrzymać zrozumienie czasu i docenić go w jego urywkach czy etapach drogi, podobnie trzeba głębiej go cenić, jakby na kształt wielkiego biznesu. W rzeczywistości bowiem czas jest darem, dla wierzących darem od Boga. Ważne jest, aby go zrozumieć, umieć przyjąć i wręcz umiłować. To w nim cała ludzkość i każdy człowiek z osobna może rozpocząć proces jeszcze większej humanizacji współczesności w drodze naprzód w spodziewanym rozwoju cywilizacyjnym. Oczekiwana jest większa uwaga na rzecz wszelkiego życia, które nas otacza, właśnie w tym konkretnym czasie. Chodzi tutaj zarówno o ochronę „habitatów” różnych gatunków i form życia, jak i ściśle rozumianą ekologię człowieka⁵⁸.

Dlatego potrzebny jest czas na pracę, ale i na odpoczynek, czas na trudy, ale i na kontemplację piękna ludzkiej pracy oraz natury. Cykl pracy i odpoczynku jest wpisany w ludzką naturę. Jest to zgodne z wolą samego Boga. „Siódmego dnia Bóg odpoczął od wszystkich swoich dzieł. Bóg nakazał Izraelowi, aby każdy siódmy dzień był dniem odpoczynku, szabatem (Rdz 2,2-3; Wj 16,23; 20,10)”⁵⁹. Więcej: „Prawo cotygodniowego odpoczynku nakazywało powstrzymanie się od pracy siódmego dnia: «aby odpoczął twój wół i osioł i odetchnęli syn twojej niewolnicy i cudzoziemiec» (Wj 23,12)”⁶⁰.

Dlatego potrzebne jest „uznanie przyrody za wspaniałą księgę, w której Bóg do nas mówi i przekazuje nam coś ze swego piękna i dobroci. (...) Świat to coś więcej niż problem do rozwiązania, jest on radosną tajemnicą, którą podziwiamy w zachwyście, oddając chwałę Bogu”⁶¹. Jakby czekał na zachwyty nad stworzeniem (por. Ps 8,2;

⁵⁵ „Możemy uwolnić własne życie i świat od zatrucia i zanieczyszczenia, które mogą zniszczyć teraźniejszość i przyszłość. Możemy oczyścić i zachować bez skazy źródła stworzenia i w ten sposób wraz ze stworzeniem, które uprzedza nas jako dar, czynić to, co słuszne i zgodne z wewnętrznymi wymaganiami i celowością stworzenia” (Benedykt XVI, Encyklika *Spe salvi*, Città del Vaticano 2007, nr 35).

⁵⁶ Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, nr 18.

⁵⁷ Tamże: „Zmiana jest czymś pożądanym, ale budzi niepokój, kiedy prowadzi do degradacji świata i jakości życia znacznej części ludzkości”.

⁵⁸ Por. Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus annus*, nr 38; Jan Paweł II, Encyklika *Evangelium vitae*, Città del Vaticano 1995, nr 42.

⁵⁹ Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, nr 71; por. Jan Paweł II, List apostolski *Dies Domini*, Città del Vaticano 1998, nr 65.

⁶⁰ Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, nr 237. Por. M. Biskup, *Niedziela w formacji duchowości ekologicznej*, w: *Dlaczego ekologia? W kręgu encykliki „Laudato si'”*, red. T. Reroń, A. Szafulski, Wrocław 2016, s. 15–22.

⁶¹ Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, nr 12.

Rz 1,20)⁶². Każdy człowiek potrzebuje czasu, aby zejść w głębię i istotę samej rzeczywistości, by urzeczywistnić osobowo znaczenie obecnego istnienia oraz środowiska jego spełniania, i to w tym właśnie momencie, a nie tylko angażować siebie i wszystkie swe siły w nieustanne pędzenie do następnym momentów życia i pracy. Zagrożenie stanowi także nastawienie wyłącznie na przyjemność i konsumpcję (por. Flp 3,19).

Świat współczesny dostrzega, że nowe technologie przyczyniają się do powstawania wielu dóbr i stwarzają nowe możliwości dla rozwoju ludzkości. Z drugiej jednak strony jawią się sugestie czy wręcz konieczność powstrzymania działań rozwojowych, kiedy są one powiązane z paradygmatem siły i terroru, dominacji i manipulacji, a nawet wojny⁶³. Dlatego potrzebna jest pilna refleksja nad „panującym paradygmatem technokratycznym i miejscu, jakie zajmuje w nim człowiek i jego działania w świecie”⁶⁴. Oczywiście jest zatem, że „konieczne jest spowolnienie marszu, aby obserwować rzeczywistość w inny sposób, gromadzić osiągnięcia pozytywne i zrównoważone, a jednocześnie przywrócić wartości i wielkie cele unicestwione z powodu megalomańskiego niepohamowania”⁶⁵.

We współczesnym kontekście swoistej rewolucji przemysłowej, która charakteryzuje się szybką i wręcz wyrafinowaną technologią digitalną, robotami i sztuczną inteligencją, świat potrzebuje ogólnoswiatowych instytucji o charakterze kontrolnym. Wielorakie zdolności zmieniania, zastępowania czy wymiany niestety coraz szerzej rozpowszechniają toksyczną mentalność, które nie uznaje żadnych granic technologicznych. Dla niej nie ma znaczenia, czy podejmowane działania prowadzą do degradacji społecznych, czy wobec środowiska. Dla niej nie ma znaczenia, co jest używane i odrzucane. Dotyczy to także osób. Dla niej nie ma znaczenia, czy jest to dramatyczna, ciężka, wręcz niewolnicza praca dzieci albo wielorakie zjawiska, które prowadzą do bezrobocia młodocianych.

Z zasady dzieci nie powinny pracować na roli ani w innych miejscach, a jeśli, to tylko nad sprawiedliwym spełnianiem swoich marzeń oraz w integralnym procesie własnego rozwoju. Tym czasem „młodzi ludzie doświadczają form wykluczenia i marginalizacji. Pierwszą i najpoważniejszą z nich jest bezrobocie wśród młodzieży, które w niektórych krajach osiąga poziom horrendalny. Brak pracy nie tylko powoduje ubóstwo, ale także ogranicza zdolność młodych do marzeń i nadziei oraz pozbawia ich możliwości przyczyniania się do rozwoju społeczeństwa”⁶⁶. Zatem powstaje wielka frustracja z powodu niemożliwości współdziałania w budowaniu dobra wspólnego oraz budowaniu lokalnych społeczności i ich perspektyw⁶⁷.

Papież Franciszek zauważa, że „jest to kwestia delikatna, którą polityka powinna traktować jako zagadnienie priorytetowe, szczególnie teraz, kiedy prędkość zmian technologicznych wraz z obsesją zmniejszania kosztów pracy może szybko doprowa-

⁶² Por. tamże.

⁶³ Por. tamże, nr 102–114.

⁶⁴ Tamże, nr 101.

⁶⁵ Tamże, nr 114.

⁶⁶ Franciszek, Adhortacja apostolska *Christus vivit*, Città del Vaticano 2019, nr 270.

⁶⁷ Por. *Dokument końcowy XV Zwyczajnego Zgromadzenia Ogólnego Synodu Biskupów: „Młodzi, wiara i rozeznanie powołania”* nr 60, w: *Konferencja Episkopatu Polski* [on-line], <https://episkopat.pl/dokument-koncowy-synodu-biskupow-mlodzi-uczestnikami-i-wspoltworcami-zgromadzenia/> (dostęp: 3.05.2024).

dzic do zastąpienia licznych miejsc pracy urządzeniami mechanicznymi”⁶⁸. Współcześnie wielu młodych bezrobotnych i niepewnych pracy oraz swego zatrudnienia często jest powiązanych z ekonomicznymi problemami poszukiwania pracy i nowego środowiska, z nowymi -technologiami, z technokratyczną kulturą, która nie ma człowieka w swoim centrum. Co więcej, zauważa się w niej brak praktycznej woli ukierunkowanej na głębsze rozeznanie tego kompleksowego zagadnienia⁶⁹.

Dlatego już Paweł VI odniósł się do problematyki ekologicznej, wskazując na kryzys będący dramatyczną konsekwencją niekontrolowanej działalności człowieka, który „wskutek nierozważnego wykorzystywania przyrody powoduje niebezpieczeństwo jej zniszczenia, oraz że z kolei on sam padnie ofiarą tej degradacji”⁷⁰.

Niestety, dziś często globalizacja „zakłada (...) fałszywe przekonanie o nieskończonej dostępności dóbr naszej planety, co prowadzi do ich «wyciskania» aż od ostatecznych granic, a nawet ponad granice. Chodzi o błędne założenie, że «w przyrodzie istnieje nieograniczona ilość energii i zasobów do wykorzystania, i że możliwe jest ich szybkie odtworzenie oraz że negatywne skutki manipulacji w porządku naturalnym mogą zostać łatwo naprawione»”⁷¹.

Współcześnie nie jest zaskoczeniem, że „młodzi wymagają od nas zmian. Zastanawiają się, jak to możliwe, że ubiegamy się o budowanie lepszej przyszłości, nie myśląc o kryzysie środowiska i cierpieniach ludzi zepchniętych na margines społeczeństwa”⁷². Co więcej, „w minionych latach światowe spotkania na rzecz środowiska nie odpowiedziały na oczekiwania ze względu na brak woli politycznej, nie doprowadziły też do prawdziwie znaczących i skutecznych porozumień globalnych w dziedzinie środowiska”⁷³.

Powinniśmy słuchać młodego pokolenia w zamiarze, aby przeciwstawić się dominującym zachwianiom poprzez postawę właściwej troski: troski o Ziemię i troski o przyszłe pokolenia. „Pojęcie dobra wspólnego dotyczy również przyszłych pokoleń. Międzynarodowe kryzysy gospodarcze w sposób okrutny ukazały szkodliwe skutki, jakie powoduje brak troski o los przyszłych pokoleń. Nie można mówić o zrównoważonym rozwoju bez solidarności między pokoleniami”⁷⁴.

Globalne instytucje świata pracy są dobrze, wręcz bogato wyposażone, aby promować, obok Kościoła, odpowiedzialność troski, zaangażowania konkretnych ludzi oraz całej rodziny ludzkiej o właściwe rozumienie pracy oraz wielorakich praw pracowniczych, a także samych pracowników. Czy to jednak czynią? Dlatego pilnie

⁶⁸ Franciszek, Adhortacja apostolska *Christus vivit*, nr 271.

⁶⁹ Por. tamże.

⁷⁰ Paweł VI, List apostolski *Octogesima adveniens*, Città del Vaticano 1971, nr 21.

⁷¹ Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, nr 106, por. także nry 109, 149, 166; Papieska Komisja Iustitia et Pax, *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, nr 462.

⁷² Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, nr 13.

⁷³ Tamże, nr 166.

⁷⁴ Tamże, nr 159. Por. Franciszek, *Carta a los participantes en la Conferencia Internacional „De la Populorum Progressio a la Laudato si'”*; A.F. Dziuba, *W trosce o wspólny dom w blasku „Laudato si'”*, w: *Dlaczego ekologia? W kręgu encykliki „Laudato si'”*, red. T. Reroń, A. Szafulski, Wrocław 2016, s. 109–123.

potrzebne są promocja i wręcz obrona miejsc pracy przy jednoczesnej świadomości więzi i powiązań między tradycją, czasem i bogactwem nowoczesności⁷⁵.

ZAKOŃCZENIE

W dzisiejszym wewnętrznym powiązanim i kompleksowym świecie pilnie potrzebna jest większa świadomość znaczenia dobra obejmującego i przywiązanego do pracy. Jest to przecież jedna z podstawowych części ludzkiej tożsamości, konieczna dla zwyczajnego, ludzkiego rozwoju i żywotności przyszłości ziemskiej planety. Dlatego potrzeba ludzi i instytucji do obrony godności człowieka pracy, godności każdego z pracowników, wobec dobra Ziemi, naszego wspólnego domu. Przypomina o tym w encyklice *Laudato si'* papież Franciszek, akcentując w swoim nauczaniu rzeczywistość osoby i pracy, które stanowią zwrotne prawdy antropologiczne. Dla Franciszka ważna jest również wspólnotowość pracy, co pozwala nam lepiej rozumieć jej służebności i relacyjność. Dokładniejsza analiza encykliki pozwala dostrzec jej związki z katolicką nauką społeczną, w tym także z nauczaniem Jana Pawła II. Twierdził on bowiem: „Praca jest, jak powiedziano, powinnością, czyli obowiązkiem człowieka i to w wielorakim tego słowa znaczeniu. Człowiek powinien pracować zarówno ze względu na nakaz Stwórcy, jak też ze względu na swoje własne człowieczeństwo, którego utrzymanie i rozwój domaga się pracy. Powinien człowiek pracować ze względu na bliźnich, zwłaszcza ze względu na swoją rodzinę, ale także ze względu na społeczeństwo, do którego należy, na naród, którego jest synem czy córką, ze względu na całą rodzinę ludzką, której jest członkiem, będąc dziedzicem pracy pokoleń, a zarazem współtwórcą przyszłości tych, którzy po nim nastaną w kolei dziejów. To wszystko składa się na szeroko pojętą moralną powinność pracy”⁷⁶. Ciekawym rozwinięciem tego przesłania wydaje się wskazanie przez papieża Franciszka na potrójne T: *tierra*, *techo*, *trabajo*, a więc ziemię, dach i pracę. Dalszym dopowiedzeniem jest drugie potrójne T: *tradition*, *time*, *technology*, a więc tradycja, czas i technologia.

GODNOŚĆ PRACOWNIKA I PRACY W ŚWIETLE ENCYKLIKI *LAUDATO SI'* PAPIEŻA FRANCISZKA

STRESZCZENIE

Encyklika *Laudato si'* papieża Franciszka, może wbrew pierwszemu wrażeniu, ma wiele treści z tematyki katolickiej nauki społecznej. Bardzo żywo obecna jest w tym dokumencie rzeczywistość osoby i pracy, które stanowią zwrotne prawdy antropologiczne. Papież wskazuje także na wspólnotowość pracy, co pozwala na wyraźniejsze rozumienie służebności i relacyjności pracy. W nauczaniu papieskim pojawia się także, jako pewien klucz do analizy

⁷⁵ Por. Franciszek, *Carta a los participantes en la Conferencia Internacional „De la Populorum Progressio a la Laudato si'”*.

⁷⁶ Jan Paweł II, Encyklika *Laborem exercens*, nr 16.

rzeczywistości, potrójne T: *tierra, techo, trabajo*, a więc ziemia, dach i praca. Dalszym dopowiedzeniem jest drugie potrójne T: *tradition, time, technology*, a więc tradycja, czas i technologia. Wszystkie powyższe klucze analityczne zwracają uwagę na wewnętrzne powiązania i złożoność świata pracy i pracowników. To jedna z podstawowych ludzkich tożsamości, konieczna dla ludzkiego rozwoju i żywotności przyszłości ziemskiej planety. Dlatego potrzeba ludzi i instytucji do obrony godności człowieka pracy, godności każdego z pracowników, wobec dobra Ziemi, naszego wspólnego domu.

THE DIGNITY OF THE WORKER AND OF WORK IN THE LIGHT OF POPE FRANCIS' ENCYCLICAL *LAUDATO SI'*

SUMMARY

Pope Francis's Encyclical *Laudato si'*, probably – contrary to the first impression, contains many themes present in the Catholic social teaching. The reality of the person and work is very strongly referred to. These topics are of great anthropological significance. The Pope also points to the community's dimension of work which better underlines the understanding of work as a service as well as multiple work relationships. A triple T appears in papal teaching as a key to the analysis of the present reality: *tierra, techo, trabajo* – meaning earth, roof and work. A supplement to the analysis is another triple T: *tradition, time, technology*. All the above mentioned analytical keys turn the attention to inner links and complexity of the world of works and workers. This world is one characteristic of human identity, necessary for human development and vitality of the planet earth. Therefore, people and institutions are needed to defend the human dignity of the working person, the dignity of each worker and for the good of the earth, our common home.

DIE WÜRDIGKEIT DES ARBEITNEHMERS UND DER ARBEIT IM LICHT DER ENZYKLIKA *LAUDATO SI'* VON PAPST FRANZISKUS

ZUSAMMENFASSUNG

Die Enzyklika *Laudato si'* von Papst Franziskus ist, vielleicht entgegen dem ersten Eindruck, sehr gehaltvoll, was das Thema der katholischen Soziallehre betrifft. Sehr lebendig sind in diesem Dokument die Realitäten der Person und der Arbeit, die die Wende der anthropologischen Wahrheiten darstellen. Der Papst weist auch auf die Gemeinschaftlichkeit der Arbeit hin, die ein klareres Verständnis der Knechtschaft und der Relationalität der Arbeit ermöglicht. In der päpstlichen Lehre erscheint auch das dreifache T als ein gewisser Schlüssel zur Analyse der Wirklichkeit: *tierra, techo, trabajo*, d.h. Land, Dach und Arbeit. Hinzu kommt das zweite dreifache T: *tradition, time, technology*, d.h. Tradition, Zeit und Technologie. Alle oben genannten analytischen Schlüssel machen auf die innere Verflechtung und Komplexität der Arbeitswelt und der Arbeitnehmer aufmerksam. Dies ist eine der grundlegenden men-

schlichen Identitäten, die für die menschliche Entwicklung und die Vitalität der Zukunft des Planeten Erde notwendig ist. Deshalb braucht es Menschen und Institutionen, die die Würde des arbeitenden Menschen, die Würde eines jeden Arbeitnehmers, gegen das Wohl der Erde, unseres gemeinsamen Hauses, verteidigen.

BIBLIOGRAFIA

- Aparecida. V Ogólna Konferencja Episkopatów Ameryki Łacińskiej i Karaibów. Dokument końcowy. Jesteśmy uczniami i misjonarzami Jezusa Chrystusa, aby nasze narody miały w Nim życie*, Gubin 2014.
- Benedykt XVI, Encyklika *Deus caritas est*, Città del Vaticano 2009.
- Benedykt XVI, Encyklika *Spe salvi*, Città del Vaticano 2007.
- Bergoglio J.M., *Zepsucie i grzech*, tłum. L. Wrona, Kraków 2013.
- Biskup M., *Niedziela w formacji duchowości ekologicznej*, w: *Dlaczego ekologia? W kręgu encykliki „Laudato si”*, red. T. Reroń, A. Szafulski, Wrocław 2016, s. 15–22.
- Dokument końcowy XV Zwyczajnego Zgromadzenia Ogólnego Synodu Biskupów: „Młodzi, wiara i rozeznanie powołania”*, w: *Konferencja Episkopatu Polski* [on-line], <https://episkopat.pl/dokument-koncowy-synodu-biskupow-mlodzi-uczestnikami-i-wspoltworcami-zgromadzenia/> (dostęp: 3.05.2024).
- Dziuba A.F., *W trosce o wspólny dom w blasku „Laudato si”*, w: *Dlaczego ekologia? W kręgu encykliki „Laudato si”*, red. T. Reroń, A. Szafulski, Wrocław 2016, s. 109–123.
- Franciszek, Adhortacja apostolska *Christus vivit*, Città del Vaticano 2019.
- Franciszek, Adhortacja apostolska *Evangelii gaudium*, Città del Vaticano 2013.
- Franciszek, *Carta a los participantes en la Conferencia Internacional „De la Populorum Progressio a la Laudato si”*, Aula Nueva del Sínodo, 23–24 de noviembre de 2017, 24.11.2017, „Bollettino Sala Stampa della Santa Sede”.
- Franciszek, *Defend the dignity of workers and of work*, Aula Nueva del Sínodo, 24.11.2017, „Bollettino Sala Stampa della Santa Sede”.
- Franciszek, *Discurso a los participantes en el encuentro mundial de movimientos populares*, Aula Pablo VI, 5.11.2016, „Bollettino Sala Stampa della Santa Sede”.
- Franciszek, Encyklika *Laudato si’*, Città del Vaticano 2015.
- Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Reconciliatio et paenitentia*, Città del Vaticano 1984.
- Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus annus*, Città del Vaticano 1991.
- Jan Paweł II, Encyklika *Evangelium vitae*, Città del Vaticano 1995.
- Jan Paweł II, Encyklika *Laborem exercens*, Città del Vaticano 1981.
- Jan Paweł II, Encyklika *Sollicitudo rei socialis*, Città del Vaticano 1987.
- Jan Paweł II, List apostolski *Dies Domini*, Città del Vaticano 1998.
- Jan Paweł II, List do artystów, Città del Vaticano 1999.
- Jan Paweł II, *Mieć odwagę proroków i ewangeliczną roztropność pasterzy. Przemówienie na otwarcie Trzeciej Konferencji Episkopatu Ameryki Łacińskiej. Puebla, 28.01.1979*, w: Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, red. E. Weron, A. Jaroch, t. II, 1, 1979, Poznań 1990, s. 83–95.

- Jan Paweł II, *Ziemia jest darem Boga dla wszystkich ludzi. Homilia podczas Mszy św. w Recife – do pracujących na roli. 7.07.1980*, w: Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, red. E. Weron, A. Jaroch, t. III, 2, 1980, Poznań–Warszawa 1987, s. 96–101.
- Koch T., *Gesellschaft und Reich Gottes*, w: *Christlicher Glaube in moderner Gesellschaft*, red. F. Böckle, F.X. Kaufmann, K. Rahner, B. Welte, t. 28, Freiburg–Basel–Wien 1982, s. 5–60.
- Lipniak J.M., „*W trosce o wspólny dom*”. *Ekologiczny aspekt pontyfikatu papieża Franciszka*, w: *Dlaczego ekologia? W kręgu encykliki „Laudato si”*, red. T. Reroń, A. Szafulski, Wrocław 2016, s. 133-144.
- Papieska Rada Iustitia et Pax, *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, Kielce 2005.
- Paweł VI, Encyklika *Populorum progressio*, Città del Vaticano 1967.
- Paweł VI, List apostolski *Octogesima adveniens*, Città del Vaticano 1971.
- Rad G. von, *Genesi. La storia delle origini*, Brescia 1993.
- Sandonà L., *Ecologia umana*, Padova 2015.
- Sesboüé B., *Pédagogie du Christ. Éléments de christologie fondamentale*, Paris–Montréal 1977.
- Spadaro A., *Od Benedykta XVI do Franciszka. Kronika przełomu pontyfikatów*, tłum. P. Borkowski, Warszawa 2014.
- Urbański S., *Ekoteologia duchowości a ochrona środowiska*, w: *Humanistyczny profil ochrony środowiska*, red. A. Abdank-Kozubski, J.W. Czartoszewski, Warszawa 2003, s. 223–236.
- Wendland H.D., *Etica del Nuovo Testamento*, Brescia 1975.
- Westermann C., *Genesi*, Monferrato 1989.
- Wyrostkiewicz M., *Ekologia ludzka. Osoba i jej środowisko z perspektywy teologiczno-moralnej*, Lublin 2007.